

Liliana Ferrari

SMERNICE PASTIRSKEGA DELOVANJA SLOVENSKE DUHOVŠČINE
NA PRIMORSKEM (1920—1928): »ZBORNIK SVEČENIKOV SV. PAVLA«

Januarja 1920. leta je bil v Trstu obnovljen »Zbor svečnikov sv. Pavla«, ki je tod deloval od svoje ustanovitve 1889 do razpusta v začetku prve svetovne vojne. Obnovljeni »Zbor« je postal koordinator slovenske in hrvaške duhovščine na ozemlju, ki je bilo podvrženo italijanski vojaški upravi in znotraj katere je kolegialno določal smer pastirskega delovanja. Pobudo za to obnovo so dali trije pomembni predstavniki slovenske duhovščine: Virgilij Šček, Ignacij Valenčič in Anton Požar. »Zbor« je bil na novo sestavljen še pred dokončno razmejitvijo ozemelj med Italijo in Jugoslavijo, vendar v času, ko so se že jasno kazali znaki politike italijanske države do nacionalnih manjšin na tem ozemlju. Internacija mnogih slovenskih duhovnikov — tudi furlanskih — po prodoru italijanske vojske do Soče 24. maja 1915, aretacija krškega škofa Mahniča in vsiljeni odstop škofa Karlina¹ so bili zaskrbljujoči in so terjali od slovenske duhovščine, da se pri priči zedini o svojem delovanju. Stališča obnovljenega »Zbora« je prinašal *Zbornik svečnikov sv. Pavla*, ki je dokaj redno izhajal od 1920. do 1928. leta, ko so ga ukinili v skladu z odločitvami pokrajinskih fašističnih sekretarjev obmejnih pokrajin junija 1927.² Tako imamo pred sabo bogat in spodbuden, čeprav ne čisto popoln in ne docela izčrpen vir podatkov o vedenju slovenske duhovščine v teh letih, o njenih prizadevanjih pri obravnavanju poveljnega položaja; o njenem razmerju do politične oblasti, ki je vse nasilneje napadala slovensko in hrvaško identiteto, kakor tudi do delovanja njenih nasprotnikov socialistov in liberalcev. Na straneh »Zbornika« so nenehno prisotni in med sabo ozko povezani odnosi med pastirskimi in gospodarskimi problemi, ali med kulturnimi in političnimi posegi, kar vse priča o tem, kako široko je slovenska in hrvaška duhovščina razumela svoje poslanstvo in kako je postala verski in civilni vodja svoje črede.

¹ Prim. R. Klinec, »Primorska duhovščina pod fašizmom«, Gorica, 1979, Gorica, 1979, str. 12 i. sl.

² 11. 6. 1927. so se zbrali v Trstu zvezni sekretarji fašistične stranke iz obmejnih pokrajin (Cobolli za Trst, Caccese za Gorico, Host-Venturi za Reko, Mrach za Pulo, Mandel za Zadar in Cavalotti za Videm). Ob tej priložnosti so sestavili spomenico, ki je bila predstavljena v Rimu 6. 7. in je vsebovala 10 predlogov za zatrtje gospodarskih in kulturnih ustanov »drugorodne« manjšine. Te zahteve so bile sprejete in so prišle v veljavo z okrožnico z dne 19. julija istega leta. Prim. M. Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921—1928*, Koper, 1977, str. 529 i. sl. Za čas in način aplikacije teh meril nav. L. Čermelj, *Sloveni e croati in Italia tra le due guerre*, prev. v. it., Trst, 1974.

Pri obravnavanju zgodovine slovenske in hrvaške manjšine tega obdobja se moramo izogniti nevarnosti, da bi zaradi posploševanja vidikov obrambe nacionalne identitete pred fašističnim nasiljem, ki je brez razlik zatirala vsak izraz tako imenovane »drugorodne« skupnosti, spregledali posebnosti njenih sestavnih delov. Čeprav nam gre predvsem za rekonstrukcijo jedra fašistične politike na tem ozemlju, ki se kaže v nasilju in zatiranju, le ne moremo mimo poglobljene raziskave dialektičnih prvin znotraj slovenske in hrvaške skupnosti, in različnih smeri, ki se v njej družijo ali razhajajo. Zato menim, da bo treba razširiti in poglobiti analizo o prisotnosti slovenske in hrvaške duhovščine na Primorskem ter o njeni odporniški vlogi proti fašističnim raznarodovalnim pritiskom. Podrobneje bo treba raziskati, v kolikšni meri je bila prav duhovščina nosilec kulturnih in političnih predlogov, ki se jim je zlasti na Goriškem pridružil večji del prebivalstva. Najbolj viden element njenega delovanja je bilo gotovo varovanje narodnega življenja. Vendar menim, da je treba gledati tudi ta problem v širšem ideološkem in kulturnem kontekstu, v katerem so se prepletali različni nizi dejavnosti, in sicer: obča linija, ki jo je diktirala Sv. stolica, izkušnja primorske škofije v okviru avstroogrškega cesarstva in njena vloga v nacionalnem gibanju, posebnost slovenskega katoliškega gibanja in vplivi krščansko-socialne skušnje nemškega jezikovnega področja, ki so delovali nanj ali vsaj na njegov del, in posredovalna vloga Krekovega nauka. Pri tem tudi ne bomo mogli zaobiti posebnosti obmejnih škofij, v katerih so bile prisotne različne narodnosti, ki so se med sabo tudi politično precej razlikovale. Tako smo dobili izredno široko področje raziskave, v katerem se prepletajo krajevne posebnosti in splošne smeri.³

Na tem mestu nimam namena obravnavati problema cerkve na jadranski obali v 20. letih v vseh njegovih otenkih. Predmet teh razmišljanj je razprava znotraj nižje slovenske in hrvaške duhovščine oziroma tistega njenega dela, katerega uradno glasilo je bil »Zbornik«. Ne gre za omejitvev področja zaradi razsežnosti problema, marveč želim osvetliti neko izvorno prisotnost, ki se v krajevnem cerkvenem okviru izraža docela samobitno. Njena osnovna smer sicer ne presega in ni v nasprotju s smerjo cerkvene hierarhije, vendar ohranja po zaslugi svojih ordinarijev svojo specifičnost in svobodo delovanja. Prav zato menim, da je bil »Zbornik« vse do ukinitve odločilnega pomena, saj je bil uradno glasilo neke cerkvene skupnosti, ki je imela na voljo samostojne organizme odločanja in vse inštrumente za uveljavitev te samostojnosti. Vsega tega »Zbornik« sicer ne razkrije. Razpravo o najbolj žgočih vprašanjih so njegovi uredniki kmalu previdno prepustili drugim ustanovam. Upoštevatı moramo še pogosto zelo določno nakazano omahovanje, da bi objavljali besedila, ki bi pred javnostjo razgrinjala različnost stališč duhovnikov in spore med njimi, bodisi zato, da bi se ti spori z vmešavanjem laikov ne poglobili, ali pa da bi omajali podobo

³ Za bolj popolno rekonstrukcijo dogodkov v slovenskem katoliškem gibanju v 60. letih prejšnjega stoletja do konca I. svet. vojne glej še F. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928; prim. tudi poglavja, ki so posvečena temu problemu v F. Gestrin-V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966 (posebno str. 271 i. sl.). Kar zadeva linijo tržaškega škofovstva prim. G. Valdevit, Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850—1919), Udine, 1979.

strnjivosti duhovščine, podoba, ki bi jo bilo treba v tem času ohraniti nedotaknjeno.

Probleme, ki nam jih odpira »Zbornik«, bo treba torej raziskati z dodatno, novo dokumentacijo, ki pa je v tem trenutku še nedosegljiva. »Zborov« arhiv se je na žalost izgubil, zato nam preostane samo še zbiranje dnevnikov in osebnih zbirk kot najbolj pomembnega vira za ugotavljanje sočasnih in raznoterih podrobnosti pastirskega vsakdana dvajsetih let.

V tem prispevku skušam osvetliti zlasti usmerjenost slovenske duhovščine in še posebej tistega njenega dela, ki je vezan na goriško katoliško gibanje. Ta del je bil v okviru »Zbora« nedvomno tudi najbolj vpliven in najmočnejše zastopan na straneh revije. Merilo za dinamiko in širino njegovih interesov more dati analiza prvih dveh letnikov, ki sta vsebinsko gotovo najbolj bogata. Skupaj s sestavki o temah askeze in navodili o pastoralni se pojavljajo tudi socialne in politične razprave z nenadavno kulturno težo, ki je za lokalni časopis nevsakdanja.

Že iz prvih člankov sta razvidni natančna analiza razmer in osnovna smer, ki naj privabi k sodelovanju vso duhovščino. Zlasti so poudarjene razmere, v katerih je živela slovenska in hrvaška skupnost po vojni. So izjemno težavne, saj niso bile le posledica povzročene materialne škode, marveč odsev globokih ran, ki jih je vojna zasekala v tkivo človeških in socialnih odnosov, odsev splošnega obubožanja, ki je sledilo uničenju družbenega življenja in razpršitvi neizmernega potenciala energij. Pogoste so tudi tožbe, ker mnogih duhovnikov iz internacije niso pustili nazaj v njihove župnije. »Zbornik« je pozival duhovščino, naj na te pojave odgovori z utrditvijo svoje organizacije v smislu zahtev po večji ekonomski, kulturni in pravni zaščiti: »Zbor svečnikov« in njegov »Zbornik« hočeta biti brambovca in odvetnika svobode duhovskega stanu. Koliko krivice smo duhovniki prestali v zadnjih letih, koliko nas je omejevala naša zakonita svoboda! Svoboda duhovnikov je pa svoboda cerkve. Ne vpijemo po svobodi, ki je nered in razbrzdanost. ... A z vsem gnusom odklanjamo, da bi se v cerkvi naše dežele ustalila vladavina cesarizma ali celo militarizma! Zoper to z združenimi močmi! Prav tako bodo narodne pravice v nas duhovnikih vselej nahajale odločne zaščitnike. To je zlat list v zgodovini slov.-hrv. duhovščine in ostane. Naj bi se že napad pripravil od katere koli strani ali oblasti, ne bomo nemi sužnji, marveč v obrambo gotovi.«⁴

Pogoji za to, da se narod ne bi znašel brez obrambe, so bili torej svoboda cerkve in zagotovitev možnosti duhovnikom, da opravljajo svoje poslanstvo med ljudstvom. Povezava z verniki in vloga varuhov interesov naroda sta nenehno prisotni prvini v razpravah slovenske duhovščine: »Dušni pastirji naroda smo.«⁵ V tem kontekstu ima pridevnik »dušni« zelo širok pomen. Duhovščina je terjala zase izjemno in popolno vodilno vlogo v posameznih in splošnih zadevah, kar pomeni, da je hotela biti v celoti udeležena pri idealih in hotenjih svojega naroda, hkrati pa tudi prisotna v narodnem gibanju k tem idealom kot njihov edini tolmač. Ali dobesedno: »Preizkušena je praksa, da se tudi duhovniki udeležujejo dela za ljudske ideale, ki niso zgolj duhovni, ne da bi se s tem izneverili svojemu zvanju. Ako je duhovnik res, kar ime pravi in mu njegov

⁴ »Bratski pozdrav« in »Zbornik svečnikov sv. Pavla« (od tu dalje Z.), I (1920), 1, str. 2.

⁵ Prav tam, str. 1.

stan naklada, bo s svojo udeležbo pri velikih in pravičnih pokreth varoval pravice duše, pravice religije in etike... Zato pa je pri vsakem idealnem ljudskem pokretu mesto za duhovnika, glasnika in čuvarja kraljestva božjega.«⁶

Župnik J. Rejec v tej zvezi poudarja, da je pravica duhovščine do izvrševanja te funkcije toliko bolj naravna, kolikor bolj je prisotna nevarnost drugih vplivov — liberalnega in zlasti socialističnega. Z njegovega vidika sta liberalizem in socializem že od prejšnjega stoletja močno prisotna v katoliškem svetu, kar velja pripisati zgodovinskemu zlomu, ki ga je povzročila v krščanski družbi protestantska reforma, katere izid je bilo postopno oddaljevanje držav od božjih zakonov. Od Luthra do sovjetske revolucije smo po njegovem mnenju priče razpletanja cele »genealogije napak«, ki so preplavljale velik del evropske misli. Ta zgodovinska vizija predstavlja ključno točko tudi za »Zbornik«; na njej temeljijo zahteve po posvetni vodilni vlogi duhovščine in nepopravljivo sovraštvo do drugih sil, ki so bile po njenem mnenju lažni tolmači »pravičnih zahtev naroda«, čeprav se je duhovščina z njimi povezovala, kadar se ji je ponudila ugodna priložnost. Dozdeva se mi, da v zvezi s tem ne moremo v celoti soglašati s trditvami, ki jih podaja mons. Klinec v svojem zelo dragocenem zvežiču »Primorska duhovščina pod fašizmom«, češ da sta slovenska in hrvaška primorska duhovščina, ki se navadno nista vmešavali »na necerkvena področja«,⁷ prevzeli nase družbeno, ekonomsko in kulturno dejavnost šele potem, ko je oblast dokončno zatrla društvo Edinost, t. j. tisto telo, kia naj bi jo pred svojim razpustom za to pooblastilo. Na teh področjih je v najbolj mračnih letih raznarodovalnega nasilja nedvomno prav duhovščina igrala vlogo, ki je druge sile niso več mogle. Toda to je ustrezalo čisto določenim smernicam, sprejetim že ob ponovni ustanovitvi »Zbora«, ki ne izključujejo vnaprej nezdržljivosti vmešavanja na kateremkoli področju s pastirskim poslanstvom duhovnika, še manj pooblaščajo za tak poseg katero drugih strani, na primer liberalno.

Postopno spreminjanje strukture »Zbora« od njegove ponovne ustanovitve leta 1920 dalje dokazuje, da si je dodelil najširše pristojnosti. Njegovi odseki so pokrivali vsakovrstne interese, ki so daleč presejali zgolj pastirsko območje in varovanje duhovniških pravic.⁸ Mreža dekanskih konferenc, ki so bile temelj »Zbora«, je predstavljal trajen vir preverjanja sprejete smeri in poroštvo za stik gibanja slovenske duhovščine s potrebami, ki so se pokazale ob vsaki spremembi položaja. Kljub obsežni organizaciji se je izkazal »Zbor« kot zelo gibljiv in učinkovit inštrument, v katerem je bila volilnost vodstvenih funkcij poroštvo za vzdrževanje demokratičnega ravnanja, ki v cerkvenih krogih ni bilo v navadi, in za nenehno skladnost med usmeritvijo baze in vodilne skupine — starešinstva.

Osrednja tema »Zbornikove« razprave je bila analiza učinkov svetovne vojne. V družbenem tkivu teh krajev, tako piše »Zbornik«, je povzročila vojna razsulo brez primere. Postavila je pod vprašaj vse vrednote in običaje vaškega življenja in vnesla »nered«, ki je bil dotlej značilen le za življenje mesta. Popivanje, ples, prisotnost socialistov in svobodomislecev so bili po njegovem prepričanju le različne oblike enotnega procesa. »Zbornik« zaskrbljeno ugotavlja, da so se zrahljale zlasti vezi med duhovnikom in mladino. Pogosto poudari, da

⁶ I. Rejec, Socializem in nacionalizem, Z., I (1920), 1, str. 7.

⁷ R. Klinec, Primorska duhovščina..., cit., str. 22.

⁸ Prav tam, str. 24 i. sl.

je postala zaradi potrebe po pozabljenju vojnih grozot gostilna nevaren tekmeč cerkve in župnišča. Vse to je zbuvalo tem večjo zaskrbljenost, čim bolj je zaradi odstranitve in internacije številnih duhovnikov med vojno, napovedanega izgona tistih, ki so prišli z ozemelj onstran nove meje, in izgube številnih sposobnih laikov postala vprašljiva obnova mreže katoliških organizacij. Od tod tudi poziv za čim hitrejšo obnovo tistih ustanov, ki so po tradiciji predstavljale temelj in prvi člen povezave med župnikom in verniki, to so Marijine družbe. Te družbe so zagotavljale trajen vpliv duhovščine na prebivalstvo in so pomenile uvedbo laišтва, ki je bilo neomajno zvesto cerkvi. Prevevala jih je duhovnost, ki je posnemala običajne teme čaščenja Marije in je bila polna zaupljivih podarkov in čustvenih vzgibov. Na številnih straneh »Zbornika«, ki so posvečene tej témi, dobi ta vrsta duhovnosti poseben občestven pomen. Vdanost Mariji je bila povod za opozarjanje kristjana, da ima do družbe, v kateri živi, čisto določene dolžnosti, da je poklican, naj bo vzoren in moralno neoporečen in da naj slednjič postane dejaven pospeševalec obče koristi.

Za pastirsko usmeritev slovenskega duhovništva je bil značilen prav poudarek na kolektivnosti verske skušnje, ki se je kazala v prireditvah, na katerih so se svečano družili vsi prebivalci vasi. Za utrjevanje vere posameznikov in za potrjevanje nacionalne kolektivne identitete so prirejali misijone (cikle pridig, ki so jih govorili praviloma redni duhovniki, romanje v svete kraje, ki so bili od nekdaj božjepotni cilji slovenskega primorskega prebivalstva, in na najvišji ravni — evharistični kongresi). Razpravo o oblikah duhovnosti in izražanju ljudske vernosti, ki je tu komaj nakazana, bi bilo po mojem mnenju treba še poglobiti zaradi nenavadno velikega pomena, ki ga imajo ti pojavi za vzgojo širokih, zlasti podeželskih plasti prebivalstva. Analiza »šmarnic« in pregled pridig za mesec maj, ki so bile polne napotkov za vsakdanje življenje, kažeta, koliko truda so vložili vanje njihovi avtorji, da bi oblikovali religiozni govor, ki bi se najbolje prilagal dejanskemu življenju ljudi, katerim je bil namenjen.

Referenčni okvir »Zbornika« je bila podeželska župnija. Glede na to stvarnost je predstavljalo mesto, posebej še Trst, popolno brezpravje; za vsakogar, ki se je vanj naselil, je bil to vir nevarnosti, tveganje, da bo izgubil svoje korenine. Industrijsko mesto je postalo za Slovence prostor potujčevanja, ki je vplivalo tako na religiozno-moralno kot na nacionalno in politično-kulturno raven. V »Zbornikovi« razpravi namreč ni nepretrgane povezave med zvestobo cerkvi in pripadnostjo narodu. Edino zagotovilo za preživetje naroda in za zorenje njegove zavesti o lastni identiteti je bila zvestoba krščanskemu nauku kot temeljnemu elementu zgodovine slovenskih narodov. V tem kontekstu se pokaže pri ponovnem natančnem branju spet ista »genealogija napak«. Verigi odklonov, izvirajočih iz subjektivizma, ki kvari zahodno misel, stoji nasproti čista slovanska tradicija, ki izhaja iz pridig Cirila in Metodá, tradicija, na katero se morejo opreti duhovniki in verniki, da bi vzpostavili zvezo s katolištvom zahodne Evrope. »Zbornik« govori tudi o tem, da je prav zvestoba tej tradiciji omogočila slovenski duhovščini omejiti vpliv ponemčevanja. Analogija s sedanostjo je nedvoumna: tako kot nekoč se je postavila cerkev danes za edinega čuvarja in tolmača dediščine nacionalne zavesti. To je podoba cerkve, katere osrednji element ni »rimskost«. Izrecno je bila poudarjena neomajna pokornost Sv. stolici, vendar je bilo osrednje priporočilo še vedno usmerjeno v krajevno skupnost; na prvem mestu je bila škofija, šele potem je bila na vrsti celota

slovenske in hrvaške cerkve, najsi bo na tej ali na oni strani meje. Pogumni odpor duhovščine do fašistične raznarodovalne politike je bil torej ustrezní izraz vloge, ki je bila nerazdružljivo povezana z njeno pastrisko poklicanostjo.

Že od začetka se je »Zbornik« odločno odmaknil od načel liberalne strani, s katero je sicer sklenil pogodbo za skupno akcijo.⁹ Takole piše: »A naš nacionalizem nikakor ni morda abstrakcija iz dobe romantikov, še manj pojem iz liberalno-kapitalistične šole.« Za Rejca je bil določevalni vidik tega zavezništva prepoznavanje skupnega sovražnika — socialne demokracije, ki jo je opredelil kot »pogibelj za narod«. ¹⁰ Prehod slovenskih delavcev v njene vrste in v vrste komunistične partije je bil zanj hkrati religiozna in nacionalna izguba. Zbornik poudarja, da je bila za slovenskega delavca edina posledica gesla internacionalizma: raznarodovanje.

Pri obsodbi socializma so sovpadali torej verski in nacionalni nagibi. Vendar se »Zbornik« ni ustavil le pri izključevanju oziroma pri prepoznavanju čiste obrambne linije. V prvih dveh letih izhajanja zasledimo v njem razpravo o družbi, ki sledi glavnim linijam nauka Leona XIII.,¹¹ na katerega se izrecno sklicuje, in na tej podlagi razvija teme brez kakršnihkoli predsodkov. V razpravi Sv. stolice je bila vedno prisotna potreba po zgraditvi obrambnega zidu pred socializmom, vendar je bila ta misel vključena v kontekst take vizije zgodovine ljudstev, pri kateri je bilo ključno vprašanje večno nasprotje med krščansko kulturo in poganstvom, ki je spet prihajalo na dan v pojavu utilitarizma in kapitalizma. V okviru razprave, ki so jo Rejec in drugi krščansko-socialni avtorji naslonili na učenje J. E. Kreka, je postala tema pravice tako radikalna, da ni bilo več nobenega prostora za kakršnokoli rodovno ali paternalistično solidarnost: »Naš nacionalizem je vzgojno, izobraževalno, gospodarsko, organizatorično delo za narod, ki je še tlačen in izkoriščen.«¹² Analiza vseh teh besedil pokaže, da so imeli nasprotniki socializma izredno močna utemeljevanja in da so dobro poznali marksistične tekste in zgodovino gibanj, ki je izhajala iz marksizma, in da njihove utemeljitve prekašajo splošno oceno o demoničnosti tako imenovanih subverzivnih sil, ki je tipična za večino katoliške antisubverzivne literature tistega časa. Navajanje virov je bilo vedno natančno, bogastvo in raznolikost citatov, zlasti nemških avtorjev, odkrivata ne le trdno kulturno podlago pisca, marveč tudi njegovo vednost, da se obrača na občinstvo sobratov, ki so večinoma občutljivi in podkovani. V »Zbornikovih« člankih s socialno vsebino ne srečamo jezikovnih ohlapnosti in dvoumnosti, nikjer ni opaziti bojazni pred uporabo terminologije, sorodne socialistični, ki jo je v preteklosti Sv. stolica izrecno obsojala in na katero še danes opozarja kot na vir nevarne zmede in odklona od vere. Namesto socializacije, kakršno je uresničila sovjetska revolucija, je postavil »Zbornik« neko obliko »solidarnosti« na krščanskih načelih, vendar je

⁹ Sklicuje se na ustanovitev enotnega političnega društva Edinost, ki je združevalo predvojne katoliške in liberalne politične organizacije, v Trstu 3. 8. 1919. Prim. M. Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo, 1918—1921, Maribor, 1972, str. 288 i. sl.

¹⁰ I. Rejec, Socializem in nacionalizem, Z., I (1920), 2, str. 29.

¹¹ Za linijo Sv. stolice od Pija IX. do Vatikanskega koncila II, čeprav se izrecno nanaša na italijanske razmere, gl. sinteze: G. Miccoli, Chiesa e società in Italia dal Concilio Vaticano I (1870) al pontificato di Giovanni XXIII v Storia d'Italia, V, I documenti, Torino, 1973 str. 1496—1548.

¹² I. Rejec, Socializem in nacionalizem, cit., Z., I (1920), 2, str. 29.

posebej poudaril, da jo je treba strogo ločiti od vsake oblike splošnega in neuresničljivega soglasja med razredi ali od idealiziranih združb. Ko predstavi program Slovenske ljudske stranke leta 1920, Rejec z navdušenjem pozdravi njegove cilje o socializaciji industrije, državni kontroli gospodarstva in graditve enotne delavske fronte. Potem ko povzame misel, da je proces proletarizacije nezadržen in da bo zajel tako obrtnike kot majhne lastnike ter s tem omogočil objektivno združitev ciljev med tema dvema kategorijama in industrijskimi delavci v boju proti velikemu kapitalu, takole konča: »Čisto dobro razumemo, da to zbiranje delovne fronte proti organiziranemu velekapitalu ni vsem po volji. Razumemo srd kapitalističnih priganjačev in plačancev, ki nam očitajo, češ, da smo boljševidi; ... Slovensko ljudstvo je ... danes sklenilo, da na poti, započeti po dr. Kreku, pojdemo dalje, da si bomo utirali nove poti v metežu socialnih zapletkov in bojev.«¹³

Identifikacija z direktivami krščansko socialne komponente, ki deluje znotraj Slovenske ljudske stranke, je popolna, tako kot je v mnogih drugih člankih, ki so bili objavljeni pred dokončno določitvijo meja med državama, določno izražena perspektiva prihodnje, tudi formalne združitve gibanja na Primorskem in slovenske katoliške stranke v zedinjeni Sloveniji. V obdobju takoj po vojni in tudi še po rapalski pogodbi je bil kratkoročni cilj ekonomske politike na ozemlju, ki je bilo pod italijansko vojaško upravo, doseči gospodarsko avtonomijo slovenske in hrvaške skupnosti, organizirane v zveze in zadruge. Tudi tu so se prepletale ideje o narodni obrambi in osnovne črte krščansko-socialne tematike v razpravo, katere osnova je bila ugotavljanje razčlenjenosti socialne sestave slovanske manjšine, ki jo določajo majhni lastniki in obrtniki. »Zbornik« poudarja, da je edina alternativa uresničitve tega projekta podređitev. Samo z organsko spojitvijo vseh svojih sestavin se bo mogla narodna skupnost upreti ogromni imigraciji delovne sile, ki je dvakratno nevarna, ker je italijanska, in zmožna zasekati hude rane v etnične odnose, ker je hkrati tudi socialistična.

V obsodbi socializma je bil »Zbornik« res le zvest odmev papeškega učenja, v viziji razrednega konflikta in iz njega izvirajočih operativnih sklepov pa je bil docela izviren. V članku ob tridesetletnici enciklike »Rerum novarum« je J. Kralj zapisal naslednje: »Katoliška akcija ... razglašala solidarnost stanov, ne more pa oznanjati solidarnosti slojev. Gre namreč za sloj izkoriščanih in izkoriščevalcev ... Kdor hoče sloja izkoriščanih in izkoriščevalcev izmiriti in združiti v enoto, ima eno samo pot: osvoboditi mora kapitaliste nujnosti, da izkoriščajo, to je — odpraviti mora sistem kapitalistične produkcije.«¹⁴ Od tod ugotovitev, da je enciklika kot podlaga katoliškega socialnega nauka sicer ohranila načela etično religioznega značaja, izgubila pa je svojo aktualnost, oziroma da jo je zgodovina na ravni delovanja postavila na laž. Njeno delovanje, pravi dalje Kralj, je bilo usmerjeno v odstranjevanje slabosti, ki jih je povzročil kapitalizem, »ne da bi obenem odstranili kapitalistično družbo.«¹⁵ Ti »nebitveni posveti« — tako jih definira — se niso slučajno izkazali za goljufive, »ker so

¹³ »Socialni program krščanskega ljudstva«, Z., I (1920), 3, str. 62—63.

¹⁴ J. Kralj, Trideset let, Z., II (1921), 1—3, str. 16—17.

¹⁵ Prav tam, str. 18.

predpostavljali neke etične kakovosti, katerih v vladajočem sloju ni bilo¹⁶ in jih je bilo treba opustiti.

V njegovem članku je treba podčrtati zlasti metodo branja, se pravi razlikovanja med občimi temelji cerkvenega socialnega nauka in njihovo konkretno uporabo, ki naj temelji na opazovanju zgodovinske stvarnosti.

Tako pravi Kralj: »Aplikacija teh etičnih in filozofskih načel na sodobne socialne razmere se je izpreminjala in radikalizirala in se polagoma ustavlja v znanstvenem sistemu, ki ga imenujemo krščanski socializem.«¹⁷ Kvalitativni preskok ni nastopil zaradi rabe omenjenega pojma, čeprav je bil dovolj drzen in so cerkvene avtoritete pred njim svarile. Gre za samo metodo obravnavanja besedil papeškega učenja oziroma za njihovo »pozgodovinjeno«, se pravi za prepuščanje zgodovinsko politični presoji, kaj je v njem veljavnega in kaj je treba odkloniti kot sad določene dobe. Socialni nauk cerkve je s tem izgubil prav tisto značilnost, ki so jo njegovi »avtorizirani« razlagalci najmočneje podčrtavali, v skladu z nameni samega papeštva, se pravi — svojo naravo popolnega in nespremenljivega predloga, nedostopnega za vplive tako imenovanih »modernih idej«, predvsem pa nepodvrženega kritiki tistih, ki jim je bila zaupana samo njegova zvesta aplikacija.

Tako razumljena kulturna izkušnja, enaka tisti iz naprednejših krogov evropskega katoliškega gibanja kaže, da je bila — nemara prav zaradi obrobnosti območja, na katerem je zrasla — manj kot druge podvržena rimskim vplivom. Preostane nam samo še, da raziščemo, koliko je bila v bazi slovenske duhovščine razširjena krščansko-socialna usmeritev, kako je bila sprejeta in kakšne razprave je nedvomno sprožila. Gotovo ji je dajalo objavljanje prej nakazanih posegov v »Zborniku« pečat uradnosti in jo v tem času uzakonjalo kot splošno linijo cerkvenega osebja, katerega vpliv se je prek zaupnega laičnega osebja razširjal na Kmečke zveze in na zadruge. Vsi ti dejavniki podpirajo trditev o ločenosti slovenske duhovščine od italijanske, ki je bila v nekaterih škofijah manj jasna, v drugih pa bolj in ki je tudi na tej ravni ponavljala razkol, ki so ga še poglobili nacionalni boji, povezani s tradicionalnim razločkom med mestom in vasjo. V »Zborniku« se že od vsega začetka pojavljajo znaki zapiranja ali vsaj nezaupljivosti in odtujevanja od italijanskega klera. Slovenska duhovščina je zahtevala, da bi upoštevali različnost njene tradicije in namesto z italijanskimi katoliškimi organizmi je raje vzdrževala stike z ljubljansko škofijo, ki je zanjo ostala izhodišče za graditev pastirske razprave. Pristop »Zbora« k »Federazione delle associazioni del clero« v Italiji je opravičevala z izgovorom, da ji v tem trenutku ustreza zlasti za spodbijanje obtožb iredentizma. Italijanska ljudska stranka, katere združni centrali se je morala po aneksiji Primorske priljučiti, je bila po njihovih besedah »neizprosna narodna sovražnica«.¹⁸ Tako ravnanje je bilo v veliki meri odgovor na dejansko zapiranje italijanske duhovščine. Med dejavniki, zaradi katerih »Zbor ni verjel, da jim bodo italijanski sobratji pomagali in jih razumeli, je vedenje videmske kurije do slovenskih prebivalcev, živečih v njeni škofiji, ko so severno od Čedadada postopoma zamenjavali slovenske duhovnike z italijanskimi.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam, str. 14.

¹⁸ »Nekaj misli o potrebi združenstva v slovenski Benečiji«, Z., I (1920), 9—10, str. 117.

Vedenje nekaterih italijanskih duhovnikov, ki so jih leta 1920 poslali v Istro na mesta interniranih slovanskih duhovnikov je še povečalo nezaupanje »Zbora«. Polemika zoper neprimerno ravnanje prišlecev je bila skrajno ostra. Že ob vzpostavitvi vojaške uprave je bilo očitno, da bo slovenski in hrvaški cerkveni skupnosti zagotovljeno spoštovanje njenih verskih in narodnih pravic samo, če ji bo Sv. stolica priznala poseben položaj. Zato so 5. marca 1920 poslali papežu memorandum s prošnjo za ustanovitev posebne nadškofije s pomožnimi škofi za slovensko prebivalstvo zasedenega ozemlja in z zahtevo, da se duhovnikom prizna pravica, da volijo svoje škofo, ki jih bo potrdila Sv. stolica, in da smejo uporabljati pri obredih starocerkveno slovanščino.¹⁹ Za to priložnost je značilno stališče mons. Sedeja, ki ni uradno podprl pobude, pač v skladu s svojo nespremenljivo politiko »nepriustranosti« do nacionalnih skupnosti v njegovi škofiji.²⁰ Memorandum v rimskih krogih ni bil uslišan. V prvem članku leta 1921²¹ je »Zbornik« sicer poudarjal svojo zvestobo Rimu, vendar je ostro polemiziral s tistimi, ki — gluhi za zahteve slovenske in hrvaške duhovščine — raje pristajajo na ustvarjanje skrajno nevarnega položaja in ki dopuščajo možnost, da bo ljudstvo brez svojih pravih pastirjev padlo pod vpliv »anarhistov«, ki ga obkrožajo. Iz tega članka sta hkrati z razočaranjem razvidna tudi zavest o osamljenosti in naraščajoče tradicionalno nezaupanje v možnost, da bi slovenska in hrvaška duhovščina dobila podporo zunaj nacionalnega škofovstva.

Ob koncu leta 1921 je »Zbornik« izgubil značaj revije širokega kulturnega spektra in je začel posvečati večji del prostora podrobni razlagi tehničnih vprašanj (ukrepom za povrnitev vojne škode, vlivanju zvonov, gospodarskim vprašanjem, podrobnostim obredja ipd.). Opustitev socialne tematike napoveduje obdobje umika, ki velja za celoten katoliški svet v Italiji po nastopu fašizma. Kar zadeva »Zbornik«, je treba umik 1922. leta pripisati razlogom, ki sta jih narekovali previdnost in tudi potreba, da bi duhovščini zagotovili potrebne razpoznavne inštrumente za gibanje v novem zakonodajnem položaju države, katere jezika številni duhovniki niso poznali dovolj. Za razlago tega umika je treba upoštevati še dejstvo, da duhovščina »Zbora« ni mogla prezreti začetnega previdnega čakanja in kasnejše vedno izrazitejše naklonjenosti, ki jo je izkazoval vatikanski vrh fašistični stranki. To je dejstvo, ki bi nedvomno oteževalo vsak napor lokalnega škofovstva, da bi zaščitilo svoje slovansko govoreče vernike.²²

Prav v tem obdobju je dozorel tudi spor z liberalci Političnega društva Edinost v *crescendo* medsebojnega obtoževanja in polemike. »Zbor« je očital liberalcem naklonjenost do nasilnih oblik narodne obrambe in premajhno zavze-manje slovenskih poslancev za vprašanja opcije slovenske duhovščine, ki je prišla čez mejo. Iz teh ponavljajočih se spopadov je razvidna zaskrbljenost, da bi utegnili podaljšanje sodelovanja med liberalci in katoliki pahnuti slednje v podrejen položaj. Iz vsega tega je možno zaznati še tradicionalni odpor cerkvenih

¹⁹ R. Klinec, Primorska duhovščina..., cit., str. 29—30.

²⁰ O osebi mons. Sedeja predstavi nekatere zanimive opazke, ki so vezane predvsem na avtorjeve spomine, I. Juvančič, Dr. Frančišek B. Sedej in fašizem v Goriški letnik, 1974, str. 98—112.

²¹ »Resna beseda v resni uri«, Z., II (1921), 1—3, str. 1—3.

²² Prim. F. Belci, La chiesa di fronte alla politica di snazionalizzazione nella diocesi di Trieste: le contraddizioni di un'alleanza v Italia contemporanea, 1978, št. 130, str. 25—56.

krogov do tega, da bi se podrle pregrade, ki ločujejo in ščitijo vernike pred kulturnimi vplivi različnih matic. V tem smislu je treba razumeti oddaljevanje goriške Matice in razvijanje samostojne mreže kulturnih društev Prosvetne zveze. Osamosvojitve dejavnosti katolikov in utrjevanje njihove odvisnosti od duhovnikov sta postala prvi gesli strategije, ki jo je privzel »Zbor« ob naglem slabšanju položaja, in prišel tako do teoretične utemeljitve zahteve, da ni možen nikakršen kompromis z dediči zahodnega »subjektivizma«, z »nacionalizmom«, ki so mu kmalu zatem očitali, da je prav tako škodljiv za slovensko stran, kot socialistični internacionalizem.

O razpravi, do katere je nedvomno prišlo znotraj »Zbora« pred razkolom, so možne samo hipoteze. S tega vidika predstavlja »Zbornik« nezadosten vir in iz njega ni mogoče razbrati različnih nagibov za tako ravnanje, ki so vezani na priložnostne dogodke ali na podedovano enakost pogledov, kakor tudi ni mogoče razvideti različnih mnenj, ki so odpirala možnosti sporazuma med katoliki in liberalci, sklenjenega avgusta 1919. leta, spričo političnega položaja, ki je nastal v Italiji ob nastopu fašizma. Mislim, da ni neutemeljena hipoteza, da je imelo med motivi za umik duhovščine, poleg načelnih stališč in ugotavljanja vdora liberalizma na kulturno področje, veliko vlogo tudi ugotavljanje primernosti za pretrganje tedaj že nadležnih vezi s politično silo, ki ji je bilo usojeno, da jo bo fašizem pregazil, vezi, ki bi nevarno izpostavile duhovščino obsodbam, da je naklonjena jugoslovnskem iredentizmu in poostrihle napade nanjo tako, da bi postala vprašljiva njena resnična prisotnost na tem ozemlju. V času nastajanja krize in začetkov polemike seveda vsa ta vrednotenja in tehtanja še niso bila na dlani. Če je taka usmerjenost obstajala, je zorela postopoma, hkrati z oženjem akcijskega prostora in večanjem raznarodovalnega pritiska, obenem s spoznanjem, da obstaja natančen fašistični načrt za uničenje manjšine, kar vse je navajalo k odločitvi, da je treba za vsako ceno braniti katerikoli, najsi še tako neznaten prostor za narodno preživetje v okviru lastnih struktur. V zvezi s tem se zastavlja vprašanje »lojalnosti« slovenske in hrvaške duhovščine, ki jo močno poudarja mons. Klinec.²³ Prav tako ne gre podcenjevati tradicionalne sestavine katoliške misli o odnosu med cerkvijo in državo, se pravi pripravljenosti, da bi priznali legitimnost režima, čeprav zatiralca politične svobode, s pogojem, da le-ta prizna cerkvi možnost za njeno delo.

Čeprav ni dvoma, da je pri duhovnikih, ki so bili izraziteje vezani na krščansko-socialno matico, dobilo nasprotovanje fašizmu tudi politični prizvok, je tudi res, da »Zbornik« v prikazu izidov fašistične politike ni šel dlje od poudarjanja škode, ki jo je ta povzročil na verskem področju. V tej luči je ocenjena Gentilejeva reforma iz leta 1923, ki je oropala slovenske in hrvaške otroke za pouk v materinščini, ki bi edini mogel biti uspešen. Iz podobnih premislekov se »Zbornik« pritožuje zaradi odstranjevanja redne duhovščine in nešteti župnikov, ki so jih nadomestili italijanski duhovniki. Zaradi praznin, ki so s tem nastale v skupnosti slovenske in hrvaške primorske duhovščine, je postal vprašljiv njen stik z vernim ljudstvom, onemogočena je bila poravnava škode, ki jo je povzročila vojna in prišlo je do odmika mladine od cerkve, ker je bila podvržena drugim vplivom.

²³ R. Klinec, Primorska duhovščina ..., cit., str. 6—9.

Gre za vrsto utemeljitev, v katere se v tisku najbrž ni kazalo spuščati, ki jih pa vendarle ne morem v celoti pripisati oportunistu. Umik v ozko religiozno problematiko na račun nadaljevanja napredne socialne razprave, kakršno zasledimo v prvih dveh letnikih »Zbornika«, je gotovo vsaj deloma vsiljen izbor za preživetje. Osamljenost slovenskega in hrvaškega katoliškega gibanja, omejene možnosti krajevnega škofovstva, da bi ga ščitil v trenutku, ko so se jasno pokazali znaki sporazuma med vatikanskim vrhom in režimom, so krepko zožili manevrski prostor »Zbora«. Po drugi plati je bilo ohranjanje ali celo poostreitev antiliberalne in antisocialistične polemike oziroma prepoznavanje glavnega sovražnika v teh političnih izrazih tudi znamenje temeljne nesposobnosti, da bi glede na trenutni politični proces oblikovali sodbo, ki bi zadevala vse vpletene strani. Linija obrambe verske in nacionalne identitete manjšine, ki so se je slovenski duhovniki držali brez popuščanja in z neizmerno predanostjo — le-ta je pogosto mejila na junaštvo — se je morala neizbežno upehati. V najbolj mračnih letih raznarodovalnega divjanja je župnik še naprej opravljal vlogo verskega voditelja in cerkev je predstavljala edino šolo materinščine za tisoče otrok. Hkrati je duhovščina deloma izgubila politično vlogo, ki jo je imela v preteklosti. Ta problem je preveč obsežen, da bi ga mogli obravnavati na tem mestu v vsej njegovi širini. Vendar lahko ugotovimo, da so prišle možnosti duhovščine, da bi delovala v to smer, poleg zunanjih dejavnikov, še do nepremostljive meje, ki so jo predstavljali lastna vključitev v okvire cerkvenih skupnosti, obstoj zelo določene linije italijanske cerkve glede na režim in nemara tudi ohranjanje nespremenljive sheme vrednotenja političnih procesov.

Odtegnitev politično najbolj občutljivega mladinskega okolja od cerkve postane v luči te ugotovitve komaj še popravljiva. To po vsej priliki ni bil zadnji dejavnik, ki je na podeželju pripravil teren za gibanja, ki bi mogla, tako kot na primer komunistično, združiti vsebine nacionalnega značaja z osnovami boja zoper razredno zatiranje.

Prevod: Nedeljka Pirjevec

Summary

THE GUIDELINES OF THE PASTORAL ACTIVITY OF THE SLOVENE CLERGY IN VENEZIA GIULIA (1920—1928) »ZBORNİK SVEČENIKOV SV. PAVLA«

The author discusses in detail the Assembly of the Priests of St. Paul, particularly in the period between 1920 and 1922 when it acted as the coordinator of the Slovene and Croatian clergy in the region under the Italian military administration and made decisions on the pastoral activities. The author discusses the behaviour of the Slav clergy during that period, its efforts in dealing with the situation after the war, the relations towards the political authorities and towards the Socialists and the Liberals. Its treatment of social issues, in particular, is analysed.